

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٢٧٢

دانشکده اصول الدین

قم

گروه: علوم قرآن و حدیث

پایان نامه کارشناسی ارشد

۳۰ / ۸۰ / ۳۸۲

موضوع:

قبله و فلسفه آن در اسلام و ادیان (اهل کتاب و غیر اهل کتاب)

استاد راهنما:

آیة الله دکتر احمد بهشتی

استاد مشاور:

حجة الاسلام و المسلمین آقای احمد عابدی

نگارش

فرشته غلامعلی مجدآبادی

نیمسال: دوم سال تحصیلی: ۷۷-۷۸

۵۸۲۷۶

تقدیم به:

- آستان مقدس چهارده خورشید تابناک عصمت و طهارت از اشرف

مخلوقات بشر، ذوقبلتین، حضرت محمد مصطفی ﷺ تا قطب عالم امکان،

منادی عدل و قسط از کنار کعبه معظمه، حضرت بقیة الله الاعظم «أرواحنا فداهم»؛

- سلالة پاک رسول خدا، تالی تلو معصومین علیهم السلام، احیاگر اسلام

ناب محمدی، حضرت امام خمینی قدس الله نفسه الزکبة و شهدای حق و فضیلت و

- مقام عظمای ولایت، حضرت آیه الله العظمی خامنه ای (حفظه الله تعالی).

سپاسگزاری :

- از زحمات بی‌شائبه حضرت آیه الله علامه عسگری، مؤسس محترم

دانشکده اصول الدین که در زمینه رشد علمی و معنوی دانش پژوهان علوم قرآنی

زحمات طاقت فرسائی را متحمل شدند.

- از استاد راهنما حضرت آیه الله، جناب آقای دکتر احمد بهشتی و استاد

مشاور حضرت حجة الاسلام والمسلمین جناب آقای احمد عابدی حَفْظَهُمَا اللهُ که با

راهنمائیهای ارزنده خود مرا در این زمینه یاری فرمودند و

- همسر بزرگووارم، شهید زنده سالهای دفاع مقدس که در راه تهیه این رساله

زحمات بسیاری را به جان خرید.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۳	مقدمه
۱۰	بخش اول: قبله و فلسفه آن در اسلام
۱۱	مقدمه
۱۳	فصل اول: ۱-۱ - نمادهای دینی
۱۵	۱-۱-۱ - قبله در قرآن و روایات
۲۲	۲-۱-۱ - تشریح قبله
۲۷	فصل دوم: ۲-۱ - فلسفه وضع قبله در اسلام
۳۰	۱-۲-۱ - آثار و فوائد فردی قبله
۳۹	۲-۲-۱ - آثار و فوائد اجتماعی قبله
۴۷	فصل سوم: ۳-۱ - راز کعبه به عنوان قبله
۵۷	۱-۳-۱ - آیا کعبه مکان خداست؟!؟
۶۴	۲-۳-۱ - راز تغییر و تحوّل قبله
۷۴	فصل چهارم: ۴-۱ - رابطه قبله با علوم دیگر
۷۵	۱-۴-۱ - رابطه قبله با علم هیأت
۷۶	۲-۴-۱ - رابطه قبله با جغرافیا
۷۸	۳-۴-۱ - رابطه قبله با هندسه

- ۸۱..... ۴-۴-۱- رابطه قبله با علم فیزیک
- ۸۴..... ۵-۴-۱- تأثیر قبله در معماری
- ۸۹..... بخش دوم: فلسفه قبله در سایر ادیان الهی
- ۹۰..... مقدمه
- ۹۲..... فصل اول: ۱-۲- بررسی قبله در یهودیت
- ۹۳..... ۱-۱-۲- اعتقادات یهودیت
- ۹۸..... ۲-۱-۲- وضع قبله در دین یهود
- ۱۰۳..... فصل دوم: ۲-۲- دین زرتشت و قبله زرتشتیان
- ۱۰۵..... ۱-۲-۲- اعتقادات زرتشتی
- ۱۰۷..... ۲-۲-۲- آیا دین زرتشت از ادیان الهی است؟
- ۱۱۱..... ۳-۲-۲- قبله زرتشتیان
- ۱۱۵..... فصل سوم: ۳-۲- دین مسیحیت و قبله مسیحیان
- ۱۲۰..... ۱-۳-۲- اعتقادات مسیحیان
- ۱۲۳..... ۲-۳-۲- کتاب مسیحیت
- ۱۲۶..... ۳-۲-۲- فرقه‌های مسیحیت و عبادت و قبله آنان
- ۱۳۳..... فصل چهارم: ۴-۲- صابین
- ۱۳۵..... ۱-۴-۲- حقیقت دین صابین
- ۱۳۸..... ۲-۴-۲- عبادت و قبله صابین
- ۱۴۳..... بخش سوم: فلسفه قبله در ادیان غیر الهی
- ۱۴۴..... مقدمه
- ۱۴۵..... فصل اول: ۱-۳- ادیان هند

۱۴۶	۱-۱-۳ - دین هندوئی
۱۴۸	۱-۱-۳ - خدایان هندوان
۱۵۱	۲-۱-۳ - معابد و قبله هندوان
۱۵۶	۲-۱-۳ - آیین جین یا دین جاینی
۱۵۹	۱-۲-۳ - معبود و قبله جینیها
۱۶۱	۳-۱-۳ - دین بودا
۱۶۳	۱-۳-۳ - فرقه‌های بودائی
۱۶۵	۲-۳-۱-۳ - خدایان و قبله بودایان
۱۶۸	۴-۱-۳ - دین سیک
۱۷۰	۱-۴-۱-۳ - پرستش و قبله در دین سیک
۱۷۲	فصل دوم: ۲-۳ - ادیان خاور دور
۱۷۲	۱-۲-۳ - دین کنفوسیوس
۱۷۴	۱-۱-۲-۳ - پرستش و قبله در دین کنفوسیوس
۱۷۶	۲-۲-۳ - دین تائو
۱۷۷	۱-۲-۲-۳ - عبادت و قبله تائویان
۱۷۹	۳-۲-۳ - دین شینتو
۱۸۰	۱-۳-۲-۳ - نیایش و قبله شینتوئی
۱۸۲	خاتمه
۱۸۳	فهرست منابع

چکیده:

هر دینی خود را بطور مستقیم از طریق نمادهائی معرفی می کند. قبله نمادی از ادیان الهی است که از طریق آن دین معرفی میگردد و به ماورای خود اشاره می کند. لذا تنها بر معنای ظاهریش حمل نمی شود. موضوع قبله تشریح شریعت های الهی است:

« لکل وجهة هو موليها »^۱

« هر طایفه ای قبله ای دارد که خداوند آنرا مشخص کرده است . »

اهمیت قبله به قدری است که اصولاً پذیرش هر قبله ای برابر است با پذیرش دین آن قبله. در لغت قبله اسم عمل است بر وزن « فعله » که بر هیأت فعل دلالت دارد. پس قبله به طرز ایستادن و روبرو شدن با چیزی که با حضور ذهن انجام گیرد، گویند و چون عبادت ما رو به مکانی که خداوند به عنوان قبله تشریح فرموده، باید با حضور ذهن و دل صورت گیرد، از اسم این عمل اسم مکان قصد میگردد و مکانی را قبله گویند به اعتبار اینکه مورد اقبال و توجه قرار می گیرد و « مایقبلُ الیه » است.

نظامات و قوانین تشریحی خداوند بر پایه های حکمت و بر محور مصلحت دور می زند. فلسفه تشریح قبله در آثار و فوائد اجتماعی، روحی و جسمی، دنیوی و اخروی مترتب بر آن است. در این میان اصالت با آثار و فوائد روحی و معنوی است که انسان ساز است . اما منافاتی ندارد که به فوائد جسمی و فیزیکی آن هم عنایت شده باشد.

مکان خاص در قبله شدن موضوعیتی ندارد. یعنی مکانها نسبت به یکدیگر حالت استواء دارند، مکان ذاتاً صلاحیت قبله شدن را ندارد لذا قبله تغییر پذیر است. در عین حال سوابق تاریخی و قداستهای دینی یک مکان در قبله شدن آن مکان تاثیر می گذارد. چنانکه کعبه، قبله مسلمین، که قبله انبیای پیشین و مطاف حضرت ابراهیم علیه السلام بوده است، از تقدس خاصی برخوردار است.

انتخاب یک نقطه و مکانی برای عبادت با توجه به اینکه ذات باری تعالی مجرد و منزّه از

مکان است و با توجه به اینکه قرآن می فرماید: « اینما تولو فثم وجه الله »^۲ بر سبیل تمثیل است. زیرا عبادات ما که بخواهد از چهار دیواری قلب و ضمیر تجاوز کند و به صورت فعلی از افعال درآید، با اینکه فعل جز با مادیات سروکار ندارد، پس بناچار این عبادات باید بر سبیل تمثیل باشد و توجه به خدا نیز بر سبیل تمثیل توجه به مکان خاص در می آید.

قبله با علوم دیگر ارتباط پیدا می کند لذا از علوم ریاضی، هندسه، جغرافیا و هیأت برای شناخت جهت قبله میتوان بهره برد. همچنین قبله در علم معماری تاثیر می گذارد بنابراین کشورهای اسلامی که قبله ای واحد دارند، معماری شهرهایشان بسیار بهم نزدیک است. بحث قبله در ادیان الهی مطرح است و ادیان غیر الهی که اهل کتاب آسمانی نیستند موضوعی بنام قبله ندارند و ما استقبال آنان به بت ها و خدایانشان را با توجه به معنای قبله، قبله آنان می انگاریم. در اینصورت قبله آنان و معبودشان متحداً یکی میشوند.

مقدمه

الهی سخن را با نام و وصف تو آغاز می‌کنم که ارتفاع کعبه عظمتت به مقیاس ننگجد و حمد و ثنایت گویم که قبله حق گشته‌ای و در قبله حق انحراف راه نیابد و وصال تو خواهم که در حرم حرمت وجودت جز کمال بی‌زوال نجویم؛

و سلام و صلوات بی‌پایانت بر ارواح پاک رسولانت بویژه روح مقدّس حضرت ختمی مرتبت، مخاطب آیه شریفه: «قد نرى تقلب وجهك في السماء فلنولينك قبلة ترضاها فول وجهك شطر المسجد الحرام»^(۱)، او که در افق حقیقت شاخص بی‌مثال است؛

و با خالص‌ترین درودها بر عترت پاک رسول اسلام علیهم السلام از مولود کعبه تا قائم کعبه، آنان که قبله نمای طالبان قبله حقند و ارواح مطهرشان همواره مددجوی در ماندگان، در پی‌مودن گردنه‌های صعب‌العبور مشکلات زندگی است.

الهی ای که وجودت مطاف قلوب عارفین است، شکر و سپاس مرا بخاطر شناخت اندکی از حکمت بالغهات در باب قبله بپذیر و با چشاندن شهد گوارای علمت تشنگان معرفت را سیراب فرما!

هدف تحقیق

این رساله تحقیقی دربارهٔ قبله و فلسفهٔ آن است تا افکار حقیقت جو را با این مطلب آشنا کند که چرا خداوند قبله را وضع کرد و آن را تشریح فرمود؟ مگر در قبله چه فوایدی نهفته است که وجوباً یا استحباباً باید بدان رو کرد؟ و چه حکمتی دارد که در بعضی احيان رو یا پشت کردن بدان حرمت یا کراهت می آورد؟ مگر به فرمایش قرآن همه جا از آن خدا نیست؟^(۱) و هر جا رو کنیم خدا آنجاست.^(۲) پس چگونه توجّه به یک مکان خاص، با اینکه خداوند وجودی مجرد است و تحييز پذیر نیست، توجّه به خدا می آورد؟ آیا مکان خاص موضوعیتی دارد که روی همه را به سوی خود جلب می کند؟ و بطور کلی لزوم قبله برای چیست؟ و آیا این موضوع فقط تشریح خداوند در دینش است؟ یا در ادیان غیر موحد نیز لزوم قبله بیان گردیده است.

این سوالات، انگیزه لازم برای یافتن جواب و بررسی فلسفه قبله در ادیان الهی و غیر الهی را در قالب یک پایان نامه تحصیلی ایجاد کرد. لازم به ذکر است آنچه که در این بحث معیار الهی بودن ادیان قرار گرفته است موحد بودن ادیان و داشتن کتاب و پیامبری از جانب خداوند یکتای لایزال می باشد و عدم برخورداري از این ویژگیها معیار غیر الهی بودن آنها تلقی گردیده است به عبارت رساتر، ادیان الهی همان ادیان ابراهیمی عليه السلام است که شامل دین اسلام، یهودیت و مسیحیت است.

در این بحث، شرافت و فضیلت اسلام بر سایر ادیان با وجود تأخر زمانیش از سایر

۱- «لله المشرق والمغرب» بقره: ۱۴۲.

۲- «أینما تولّوا فثمّ وجه الله» بقره: ۱۱۵.

ادیان دیگر، سبب شد که در ترتیب بحثها، بحث فلسفه قبله در اسلام مقدّم گردد. از آنجائی که عدّه‌ای از علمای مجتهد اسلامی، دین زرتشت و دین صابئین را در ردیف ادیان الهی محسوب کرده‌اند و تعدادی روایت نیز در این زمینه وجود دارد، ما هم بر آن شدیم تا در تحقیق فلسفه قبله، دین زرتشت و دین صابئین را در کنار ادیان الهی بیاوریم.

با وجود اینکه پیامبران دیگری (چون حضرت داود علیّه السلام دارای کتاب «زبور» و شریعتی بوده است) برای نجات انسانها از جانب خداوند متعال آمده‌اند و هر کدام دینی الهی داشتند، امّا چون قرآن در مورد آنها به تفضیل سخن نرانده و روایات زیادی در این زمینه نیامده است، ما نیز از بحث درباره آنها خودداری کردیم.

اهمیت تحقیق

از آنجا که تحقیق پیرامون فلسفه قبله سبب شناخت و آگاهی ذره‌ای از علم و حکمت خداوند حکیم می‌گردد و امید است از تشنگان معرفه الله رفع عطش نموده و بر ایمانشان بیفزاید تا با توجه خاص و عنایت ویژه دیگری، به قبله او رو آورند؛ دارای اهمیت است. با تفحصی که در مراکز تحقیقاتی و علمی کشور انجام شد، شاید به جرأت بتوان گفت تاکنون در این زمینه چنین تحقیقی بدین محتوی تحت عنوان رساله یا پایان نامه صورت نگرفته است؛ بیشتر کتب موجود در این زمینه نیز به بحث پیرامون محاسبات ریاضی برای یافتن قبله پرداخته‌اند. با توجه به روایات و احکام اسلام، اطلاعات پراکنده‌ای درباره قبله در برخی کتب یافت می‌شود که جامع و کامل نبوده و اطلاعات کافی درباره فلسفه قبله ارائه نمی‌دهند. موضوع قبله در ادیان الهی مطرح است و تشریح شریعت‌های الهی است و دینهایی که بر محور توحید استوار نیستند توجه و عنایتی به موضوعی به نام «قبله» ندارند، از آنجائی که ما

قبله را به معنای «مَا يُقْبَلُ وَيُتَوَجَّهَ إِلَيْهِ» یعنی آنچه که مورد توجه قرار می‌گیرد، می‌گیریم، قبله در دین آنان که همان استقبال به بُتَنان و خدایانشان است، مصداق پیدا می‌کند و جای بحث قرار می‌گیرد.

تاریخ قبله

بهنگام سخن از تاریخ قبله باید در ادیان الهی به مطالعه و بررسی پرداخت و اینکه قبله از چه زمانی وضع گردیده است؟ قرآن کریم می‌فرماید: «و لِكُلِّ وِجْهَةٍ هُوَ مُوَلِّیْهَا»^(۱) هر طایفه‌ای قبله‌ای دارد که خداوند آن را تعیین کرده است. طبق آیه شریفه هر امتی که دینی موحد و پیامبری از جانب خدا داشته است، قبله‌ای نیز داشته است.

هنگامیکه صفحات تاریخ را در باب تغییر و تحوّل قبله در اسلام ورق می‌زنیم، به شماتت یهودیان نسبت به پیامبر اسلام ﷺ برمی‌خوریم مبنی بر اینکه چرا آن حضرت رو به قبله آباء و اجداد خود یعنی قبله ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام نمی‌کند و رو به قبله ما نماز می‌گذارد؛ از این سخنان به روشنی برمی‌آید که حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام در عبادت خود کعبه را قبله قرار داده بود. با دقت نظر در قرآن درمی‌یابیم که حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام پایه‌های کعبه، قبله گاه مسلمین را بالا برد یعنی کعبه پایه و قواعدی داشته و خانه خدا از قبل پایه ریزی شده بود:

«وَ إِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»^(۲).

حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام پایه‌های خانه کعبه را بعد از خرابی آن بالا برده است. دلیل این سخن، دعای حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام در آیه قرآن، در موقع اسکان همسر و فرزندش در

۱- بقره: آیه ۱۴۸.

۲- بقره: آیه ۱۲۷.

سرزمین مکه است که می‌فرماید: «رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ»^(۱)

«پروردگارا! من بعضی از فرزندانم را در سرزمین بی آب و علفی، در کنار خانه‌ای که حرم توست، ساکن ساختم.»، این آیه شاهد بر این است که در زمان شیرخوارگی حضرت اسماعیل علیه السلام نیز اثری از کعبه وجود داشته است، بعداً حضرت ابراهیم با کمک حضرت اسماعیل علیه السلام پایه‌های آنرا بالا برده و تکمیل کردند.

روایات در این زمینه بیانگر این مطلب است که خانه کعبه اولین باری که پیدا شد بصورت قبه‌ای از نور بود که خداوند آنرا برای حضرت آدم علیه السلام نازل کرد و در همین محل که ابراهیم علیه السلام کعبه را ساخت، قرار داد. این قبه تا زمان حضرت نوح علیه السلام بود؛ زمانی که در طوفان نوح دنیا غرق در آب شد خدایتعالی آنرا بالا برد و از غرق شدن نجات داد. بهمین جهت کعبه را «بیت عتیق» یعنی «خانه قدیمی» نام نهادند. (سند روایات در جای خود ذکر خواهد شد) بنابراین قبله حضرت آدم و نوح علیه السلام باید به جهت همین کعبه و مکان کعبه بوده باشد، این مکان مورد عنایت حق گشته و دحو الارض (گسترش زمین) نیز از همین مکان صورت گرفته است.

با آنچه که بیان شد معلوم می‌شود که نخستین قبله عالمیان همین کعبه بوده است، قبله بیت المقدس که در زمان حضرت سلیمان علیه السلام ساخته شد، قبله یهودیان و مسیحیان موحد تا قرن چهارم میلادی گردید. با ظهور اسلام بنا بر روایات زیادی، بیت المقدس قبله مسلمین بود تا اینکه به ضرورت قبله اسلام به سمت کعبه تحویل یافت.

به سابقه تاریخی قبله در ادیان غیر موحد نمی‌پردازیم. زیرا که آنان موضوعی به نام

«قبله» را در پرستش خود مدنظر قرار نمی دهند و از آنجا که در پرستش خود به بُتان پشت نمی کنند بلکه برای تعظیم و احترام، آنها را در مقابل خود قرار می دهند؛ این استقبال به معبودشان را ما قبله آنان می انگاریم و به طریقهٔ مقابله شدن با این بُتان می پردازیم.

روش تحقیق

در تحقیق و بررسی فلسفهٔ هر قبله‌ای در هر دینی، لازم است ما دین و عقاید دینی آن قبله را بشناسیم، خدای آن قبله‌ای را که به آن سو عبادت می شود، بدانیم کیست؟ کتاب دینی آن قبله را بدانیم چیست؟ لذا در بحث قبله در هر یک از ادیان، لازم دانستیم به حد ضرورت از آن دین و خدای آن دین و اعتقادات و کتاب آن سخن برانیم، زیرا سخن از قبله هر دینی بدون شناخت آن دین ممکن نیست و اصولاً پذیرش هر قبله‌ای برابر است با پذیرفتن دین آن قبله، بنابراین اهمیت قبله مساوی با اهمیت دین آن قبله است.

سازماندهی تحقیق

این پژوهش از یک مقدمه، سه بخش و یک نتیجه‌گیری تشکیل شده است. در بخش اول که شامل چهار فصل می باشد، به ترتیب پس از بررسی واژهٔ قبله، این واژه در قرآن و روایات مورد بررسی قرار گرفت و حکم تشریح شدن قبله بیان گردید، سپس فلسفه وضع قبله در اسلام و دو جنبهٔ فردی و اجتماعی مورد نقد قرار گرفت، در فصل بعد، راز مکان برای قبله شدن از چند جهت بررسی شد. در فصل آخر این بخش به رابطه قبله با علوم دیگر پرداخته شده است.

بخش دوم اختصاص به فلسفهٔ قبله در سایر ادیان الهی دارد. این بخش نیز شامل چهار